

М.К. ПОДОЛЬСЬКИЙ, канд..іст. наук. доцент НТУ «ХПІ»

ПАРАДОКСИ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: УКРАЇНСЬКИЙ ВАРІАНТ

Стаття присвячена аналізу пострадянської трансформації українського суспільства. Акцентується увага на специфіці української моделі трансформації.

Статья посвящена анализу постсоветской трансформации украинского общества. Акцентируется внимание на специфике украинской модели трансформации.

The article is devoted to the analysis of the post-Soviet of the Ukrainian society. The attention is paid to the specific features of the Ukrainian model of transformation.

Актуальність теми обумовлена динамікою суспільних трансформацій, в ході яких Україна набуває нових рис, які відповідають вимогам часу. Відбуваються зміни в життєвих стандартах, зразках поведінки і потребах; частково вони супроводжуються негативними явищами, стражданнями багатьох людей. Трансформація не передбачає вектора змін: вони можуть бути як прогресивними, так і регресивними. Головне в трансформації – саме перетворення форм і змісту суспільного життя, її інституційної сфери, норм, цінностей, ментальності та інших соціокультурних сторін соціуму.

Оскільки перетворенню піддаються всі сторони соціуму, то в літературі пропонується термін «системна трансформація», під якою розуміють «поступові зміни, перетворення суспільних структур, в рамках яких можуть *співіснувати паралельно* як старі, так і нові елементи. При цьому відбувається поступова трансформація колишніх структур в нові, виникають нові соціальні структури» [2, с. 21].

Трансформаційні зміни можуть бути описані в рамках теорії хаосу, а не впорядкованої системи. В суспільстві, що трансформується, можливий парадокс, коли перетворення не приводять до реальних суспільних змін. Якщо в стабільному суспільстві зміни відбуваються постійно і воно є дійсно динамічним, то в суспільстві, що трансформується, нерегульовані зміни обумовлюють нединамічний процес. Однією з ознак кризи, яку переживає українське суспільство, є відсутність змін на тлі хаотичного безплідного динамізму [4].

Проте, криза не вичерпує визначення суспільства, що трансформується, а є тільки однією з його істотних характеристик. Криза виявляється у відсутності успіхів в процесі діяльності, в некерованості соціальної системи, в регресії до більш ранніх форм існування системи, коли люди починають керуватися достатньо примітивними засобами для досягнення цілей. Але паралельно з хаосу вибудовується новий порядок, створюються нові утворення з складною структурою, виробляється нова знакова система, інша парадигма, яка прагне переструктурувати ситуацію. Більш складні системи,

перейшовши на спрощені способи дії, зберігають в знятому вигляді свої потенції. Труднощі визначення цих процесів полягають в тому, що вони охоплюють не все суспільство, і воно продовжує жити різними парадигмами. Тому будь-яка політична партія може знайти аргументи для своїх програм в соціальній дійсності.

В сучасній літературі окреслюється декілька варіантів виходу з кризи:

- 1) не дивлячись не опір тих, хто вважає рух старим шляхом соціальним самогубством, все ж таки перемагає традиційне визначення ситуації;
- 2) нездатність навіть при використанні радикальних підходів вирішити соціальні проблеми, тому їхнє розв'язання переноситься на майбутнє;
- 3) з'являється нова концепція соціально-політичного розвитку (наприклад, постмодернізація) і розгортається боротьба за її ухвалення [3; 4].

Труднощі розв'язання кризової ситуації полягають в тому, що вона виглядає не як еволюційно підготовлений результат попереднього розвитку, а як радикально інший підхід. Половинчасті рішення на тлі поступок конкуруючих сторін суперечать логіці розвитку концептуальних підходів. Трагізм ситуації полягає в тому, що баланс політичних сил не дає одній з концепцій отримати перемогу, тому ухвалюються тільки компромісні рішення, а значить якнайгірші, неефективні.

Безрезультатними виявилися спроби здійснити реформи на основі старої, але поліпшеної, розширеної концепції в період перебудови. Співвідношення сил дозволило новій концепції, навіть недостатньо продуманій, набрати достатньої суспільної вагомості, щоб претендувати на реалізацію соціального бачення проблем, але реформи почали здійснюватися людьми з колишнім менталітетом, а значить, непослідовність корінилася вже в свідомості дійових осіб.

Сама по собі трансформація не є кризою. Це нормальний процес, що характеризує всі сучасні суспільства, це особливість соціального і економічного розвитку всіх країн.

Теорія трансформації не є однозначно прогресистською моделлю. Соціалістичний традиціоналізм, національний консерватизм, всебічна вестернізація також складають моменти трансформації. Вже сам термін «трансформація» містить зародок парадоксу:

– По-перше, парадокс «мінливість як чинник усталеності»: процес трансформації тривалий, його рамки невизначені, а значить, трансформація набуває стійкого, стабільного характеру; криза стає перманентною характеристикою суспільства і особистості; немає відчуття безвихідності, стимулюється вироблення нових способів пристосування до мінливої ситуації.

– По-друге, парадокс «очікування змін ззовні без готовності змінити себе»: якщо в західних країнах прагнуть змінити світ, змінюючи себе, впливаючи на свою свідомість, навіть використовуючи наркотики, то в нашій країні інша модель: змінити світ, змінюючи зовнішні умови існування.

– Третій парадокс – «справжня особистісна трансформація сприймається як «перелицювання»; зміни психічного, духовного характеру стосуються

частини еліти великих міст, що оцінюється іншою частиною населення як «лабораторний експеримент».

– Четвертий парадокс – «криза є джерелом позитивних змін»: в ситуації кризи разом з негативними явищами можуть формуватися новоутворення, нові знакові системи, інші парадигми, що спрямовують розвиток в новому напрямі.

– П'ятий парадокс – «порядок поступово вибудовується з хаосу»: на базі ослаблених старих норм з різних компонентів і їхніх незвичайних з'єднань утворюється новий порядок. Ослаблення нормативної основи суспільства, характерне для кризи, пов'язують з наявністю аномії. Однією з її причин є наявність кризи ідентифікації, коли людина не може упевнено віднести себе до певної соціальної спільноти. Насправді аномія перешкоджає трансформації. Подолання аномії, поява правил, характерних для трансформації, забезпечує її більш ефективно здійснення. Але правила ці особливі, тому що трансформація соціальних норм – це іманентна характеристика суспільства, що трансформується. Те, що виглядає як аномія, насправді є переходом до такого нормативного стану, який характеризується модифікацією норм, на основі моделей раціональності, що постійно змінюються. Для суспільства, яке трансформується, характерним виявляється нормативний плюралізм: норми різні в різних ситуаціях, в різних співтовариствах, при реалізації різних практик.

– Трансформаційна криза закладає основи якісно нового нормативного стану суспільства, що дозволяє йому вийти на новий рівень розвитку. Звідси шостий парадокс – «аномія насправді є ознакою нового специфічного нормативного устрою».

– Сьомий парадокс – «засобом розвитку демократії в умовах трансформації виступає авторитаризм». Заяви політичної і економічної еліти про модернізацію не завжди відповідають масовим настроям, менталітету величезної частини суспільства. Еліта прагне централізації всупереч бажанню регіонів задовольнити запити населення регіонів. Презентуючи демократичні тенденції, еліта у найбільшій мірі зацікавлена в авторитаризмі.

– Восьмий парадокс – «трансформація обіцяє не достаток і благополуччя, а бідність». Основна спрямованість особистісної трансформації – це навчитися в бідності бути щасливим і самодостатнім. Культура бідності може включати наступні компоненти: самообмеження в потребах («хочу те, що можу»); блокування заздрості; переорієнтація потреб в духовну сферу у разі обмежень в задоволенні матеріальних потреб. Ці пропозиції не потрібно сприймати як спробу обмежити протестний потенціал бідних людей. Це лише один із способів розв'язання проблем бідності разом з двома іншими, перший з яких – це посилення вимог до влади, до працедавців про збільшення заробітної платні і поліпшення умов існування; другий – це власні зусилля для досягнення багатства, пошуки успіху, підвищення кваліфікації, напружена праця. Необхідність трансформації полягає не в

тому, щоб стати багатими, а в тому, щоб вижити, зберегти народ, націю, державу і не втратити особистісних чеснот в умовах бідності, постійних техногенних катастроф і екологічної депресії.

– Дев'ятий парадокс – «джерелом інтеграції суспільства є загальна біда»: негативний компонент виступає джерелом позитивного аспекту соціальної динаміки, становлення нової інтеграції. Усвідомлення єдності загальної важкої долі об'єднує суспільство і мобілізує його для нових трансформацій.

– Десятий парадокс – «джерелом позитивної цілі є своєрідно інтерпретована ідея кризи і катастрофи»: навіть в ситуації кризи є потреба в позитивних цінностях і цілях, особливо у молоді, тому теорія трансформації може служити позитивною концепцією соціальної динаміки в умовах кризи [1, с. 51–55].

Трансформаційна криза – це стан суспільства, в якому з особливими труднощами для людей і країни здійснюються соціальні модифікації, які супроводяться зіткненням суперечливих тенденцій до здійснення міжнародної соціалізації, залучення до загальносвітових стандартів у всіх сферах життя.

Необхідно розрізняти власне трансформацію і період трансформаційної кризи. Трансформація – це особливий стан суспільства, коли воно знаходиться в процесі модифікації, із структурою, яка постійно змінюється. Трансформаційна криза – це етап, перехідна стадія від стабільного суспільства до такого, що трансформується. Подолання кризи може означати не зміну соціально-економічних умов існування, а зміну особистого погляду на життя.

Фундаментальною умовою трансформації є комплекс мотивації на досягнення успіху. Кожна культура виробляє свої механізми мотивації, які ураховуються всією системою міжособистісних економічних відносин. В Україні йде інтенсивний пошук власних основ для морально-психологічного обґрунтування трансформації суспільства.

Трансформація передбачає швидку соціальну динаміку, радикальні зміни в соціальній структурі, життєвих стандартах, культурних нормах. На відміну від Заходу, де промислова революція тісно пов'язана з духом протестантизму, в Україні надособистісний духовний мотив підприємницької ініціативи забезпечується не релігійною вірою. Сильним імпульсом до розвитку колись були громадські почуття, але в 1970–80 роки, іменовані «застоем» ця категорія мотивів знецінилася. Функція цілепокладання не впоралася з новими завданнями, і громадянські мотиви модернізації активності поступилися місцем приватним. Подальша історія склалася так, що єдиним надособистісним мотивом діяльності стало, мабуть, відчуття катастрофи, відповідальність перед історією, страх за майбутнє дітей. Проте очисний страх катастрофи не уберігає від сплеску традиціоналізму, адже для багатьох людей виходом здається повернення в минуле. Кризова свідомість породжує розгубленість і віру в порятунок, причому локалізація тривоги може бути як у

минулому, так і в майбутньому. Для консерватизму характерна локалізація тривоги в майбутньому і теперішньому часі, для свідомості модернізації - в минулому і теперішньому часі [1, с. 37-38].

Таким чином, обидві позиції співпадають в оцінці теперішнього часу, але способи подолання катастрофи пропонують різні: консерватори – повернення до колишніх структур, модернізатори – формування нових структур. І хоча реально політичні і економічні програми містять елементи різних напрямів, акцент може бути виділений чітко, що знаходить своє виявлення в політичних рухах, партіях, лідерах.

Для кризової свідомості характерна розгубленість, нестійкість орієнтації, відчуття втрати опори; вона погано керована, панічна, схильна до агресії. Кризова свідомість неідеологічна, вона не має теорії і програмних передумов, вона не здатна конструювати майбутнє. Через обмеженість уявлень про майбутнє вона не здатна проектувати життєву стратегію в далеке майбутнє.

Відсутність детермінації майбутнім знижує соціетальний рівень мотивації. Цим обумовлюється величезна роль егоїстичних, матеріальних устремлінь, різке зниження якості соціальної активності. Ті напрями діяльності, які пов'язані із стратегією, з віддачею в далекому майбутньому (теоретичні, фундаментальні дослідження, загальні теорії розвитку) ніби приглушають свою активність. Відмова від багатодітності, від накопичень – це вияви кризової свідомості. Активне споживання, яке зовні виглядає як характеристика процвітаючого стабільного суспільства, насправді стає панічним споживанням, на відміну від активного суспільства, оскільки воно не пов'язано з розвиненими потребами і надлишками засобів споживання.

Ураховуючи досвід Японії, важливо шукати імпульси у вітчизняній культурі. Імпульс модернізації в поєднанні з українською ментальністю міг би вербалізуватися в такій формі «щоб було все, як у людей». Це поєднання відчуття власної чесноти, віра у власні сили і прагнення зберегти або набути високий соціальний статус мобілізує активність людей як на індивідуальному, так і на груповому рівні.

Список літератури: 1. Катаєв С. Л. Українське суспільство / С. Л. Катаєв. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2005. – 168 с. 2. Ручка А. А. Особенности системной трансформации современного украинского общества / А. А. Ручка // Современное общество. – 1994. – № 4. – С. 18–26. 3. Україна: проблеми самоорганізації.: [В 2 т.]. / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. К.: Промінь, 2003 – Т. 2. Десятиріччя суспільної трансформації. – 464 с. 4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М.: Логос, 2005. – 568 с.

Поступила в редколегію 12.02.2011